

ARTHUR SCHOPENHAUER — 200. VÝROČIE NARODENIA

Každá významná filozofická myšlienka má k svojej dobe dvojznačný vzťah: vyjadruje ju a zároveň jej nastavuje zrkadlo v okamihu, keď sa ešte nestačila prikrášiť; pritakáva jej a zároveň ju odmieta; prísvedča jej a vzápätí ironizuje a nahlas hovorí o puklinách a slabých miestach. Dvojznačnosť vzťahu myšlienky k dobe sa odráža i v spôsobe jej recepcie. Každá nová myšlienka sa berie na vedomie s *dvojznačnými pocitmi*: nové vyrušuje, núti zmeniť sa; na druhej strane však predsa len sľubuje možnosť harmonickejšieho vzťahu ku skutočnosti. Nová myšlienka zbavuje utešujúcich ilúzií, lepšie poznanie skutočnosti sa však zdá byť dostatočnou kompenzáciou za rozbité ilúzie, veď svoj vzťah k svetu budem môcť položiť na spoľahlivejšie základy. Tento prísľub novej harmónie medzi človekom a skutočnosťou, harmónie založenej na spoľahlivom poznaní potom umožňuje myšlienke postupne sa zbaviť ambivalentnosti. Strata ambivalentnosti, pravda, často znamená i stratu čara, stratu príťažlivosti. Idea sa začleňuje, zaraďuje, všednie, šedivie.

Nie všetky idey sa však podriaďujú tomuto zákonu všednenia, šedivenia. Vzdorovať mu dokážu len dva druhy ideí: idey schopné racionálnej sebakritiky a idey vybavené imunitou voči akejkoľvek kritike.

Príkladov na prvý druh ideí, ideí schopných obnovennej sebakritiky nájdeme v dejinách európskej filozofie mnoho. Patrí k nim takmer všetko významné. Veď ako vysvetliť, že i dnes môžu byť pre nás zaujímaví Aristoteles, Descartes, Hume, Kant, Marx? Len tak, že tu všade máme do činenia s ideami, ktoré zbavujú ilúzií a sľubujú nové poznanie, poznanie na ktorom je možné budovať harmonický vzťah k skutočnosti. Zároveň je v týchto ideách — i keď nie vždy v každej osobitne, ale určite v spôsobe ich zoskupenia — i mechanizmus sebakorekcie, sebakritiky. Ten zabráňuje, i keď nie vždy včas, aby sa idey zamieňali za idoly, prísľuby pravdy za pravdu samotnú, a poznanie za fikcie.

Je tu však ešte jeden druh nestárnúcich, nešedivajúcich ideí. Zdrojom ich životnosti nie je pojmová reflexia, racionálna sebakritika, ale skôr intuícia, fascinácia záhadami života a bytia, fascinácia, ktorá sa zaobíde bez argumentov, bez pojmov, bez teórií. Náboženstva a umenia žijú, neraz výlučne, z týchto fascinácií a intuícií. Tieto typy pochopenia života a bytia sa chcú pohybovať na hraniciach a neraz i za hranicami racionálnej reflexie, pokúšajú sa vysloviť nevysloviteľné, a preto uprednostňujú názrak pred znakom, symbol pred pojmom. Tomuto typu ideí sa na pôde filozofie nie príliš darilo. Filozofia chcela vždy byť racionálnou reflexiou bytia a intuície filozofi rešpektovali len potiaľ, pokiaľ sa dali previesť na pojmy. Ten istý osud pripravovala filozofická reflexia i pravdám sprístupneným symbolmi a metaforami na teórie. Z tohto hľadiska došlo k tomu, že sa dali previesť na alegórie a metaformy na teórie. Z tohto hľadiska dokonca možno filozofiu pochopiť ako zápas s nevysloviteľným, ako pokus myslieť vymykajúce sa pojmovej reflexii, ako úsilie previesť na pojmy základné intuície a fascinácie.

Stretávame sa i s ambivalentným vzťahom k racionálnej reflexii. Platón, Plotin, Giordano Bruno, Malebranche, Kant. Tí všetci tušia, ba niektorí z nich

i nahlas hovoria o hraniciach racionálnej reflexie, o limitách pojmového myslenia. Títo všetci však vzťah pojmu a pojmove nevystihnuteľného, racionálneho a iracionálneho vidia ako vzťah vzájomne si cudzích síl, síl, ktoré na seba narážajú, zápasia so sebou, predsa sú však od seba oddelené a sféry ich pôsobnosti, i keď sa prekrývajú, predsa len nesplývajú. Ba sú presvedčené, že do budúcnosti môžeme počítať s expanziou racionálneho.

Novoveká filozofia sa utvára v znamení expanzie racionálneho. Zárukou tejto expanzie je integrita cogito, jednotnosť a autonómnosť, ba dokonca autarkia rozumu. Na začiatku tejto expanzie racionálneho stojí Descartova *Rozprava o metóde* a jej zavŕšením má byť Hegelova *Logika ako veda*.

Racionalistické projekty — čo ako presvedčivo vyjadrujúce „ducha“ doby — sa však málokedy zaobišli bez skrytých replík, bez ironických poznámok. V dejinách nájdeme len toľko logiky, koľko jej do nich vložíme. Descartovi oponuje Pascal, a v dobe, keď Hegel dokazuje rozumnosť skutočností a skutočnosť rozumu, Arthur Schopenhauer píše *Svet ako vôľu a predstavu*, knihu, v ktorej sa popiera integrita cogita, rozum prestáva panovať a začína slúžiť.

Na prvý pohľad sa zdá, že Schopenhauerova filozofia žije výlučne z popierania toho, čo bolo všeobecne akceptované v prvej tretine 19. stor. Napriek všetkému, táto doba je *racionalistická*, i keď si už začína uvedomovať, že štruktúra sylogizmu nebude zrejme najvhodnejším kľúčom k pochopeniu prírodného a historického diania; je *optimistická*, i keď peripetie francúzskej revolúcie napovedajú, že i dejinný optimizmus má svoje hranice; je *progresivistická*, i keď obdobie po napoleónskych vojnách nebolo najpresvedčivejším dôkazom o dejinnej nevyhnutnosti sociálneho pokroku. Jadro Schopenhauerovej filozofie sa dá charakterizovať ako súčet negácií dobových samozrejmostí. Je *tracionalistom*, rozum prestáva považovať za substanciu sveta a sféru rozumného začína interpretovať ako sled ilúzií vziazaných princípom dostatočného dôvodu, je *pessimistom* a dokazuje, že to základné nikdy nezavísí od nás, že kvantum utrpenia vo svete zostáva vždy rovnaké; je *konzervatívcom*, pretože podľa sveta sociálne zlo je neodstrániteľné, ľudia sa vždy budú usilovať o realizáciu navzájom sa vylučujúcich cieľov, dielo sa bude vždy vymykať z rúk tvorcov a jediný súlad, ktorý môžeme očakávať, je ten medzi vlčou pažravosťou jedných a baranou pokorou iných.

Schopenhauerova filozofia v dobe svojho vzniku, a až do polovice 19. stor. vzbudzovala len nevôľu. Rozčuľovalo nielen toto neustále opakované nie dobovým samozrejmostiam a ideálom, rozčuľovalo i to, že toto popieranie dobových samozrejmostí je zdôvodňované odvolávaním sa na tie isté filozofické zdroje, z ktorých žije dobová filozofia. Platón a Kant boli predsa autoritami i pre Hegela; ba práve on sa číta ich jediným legitímnym dedičom. Práve tak i dobový materiál z oblasti vied je takmer rovnaký, i keď Schopenhauer zreteľne preferuje biológiu, a nie fyziku alebo matematiku.

Pravda tých, ktorí vyjadrovali svoju nevôľu k Schopenhauerovi v druhej tretine 19. stor. nebolo veľa. Napriek tomu, že Schopenhauer sa pohyboval v centrách vtedajšieho filozofického a umeleckého života, ohlas jeho myšlienok je spočiatku minimálny. Sotva to však možno vysvetliť tým, že predbehol svoju dobu. Pravdu mal Hegel, keď dokazoval, že každá myšlienka je dieťaťom svojej doby. Zabudol dodať, že sú deti vydarené a deti nevydarené a za najnevydarenejšie považujeme tie prostoreké, tie, ktoré nahlas a na verejnosti hovoria o tom, o čom rozumní dospelí mlčia. Schopenhauer je takýmto enfant

terrible novovekej filozofie, vzbudzoval nevôľu svojou prostorekoustou, tým, že nahlas hovoril o nedomyslenom, ne-myslenom, decentne skrývanom v racionalistických projektoch novovekej filozofie.

Pravda, toto demaskátorstvo, táto posadnutosť „pravdou“ málokedy dokážu byť kritické samé k sebe. Často práve ten, kto s obdivuhodnou ľahkosťou nachádza slabé miesta a plytký v myšlienkach iných, je podivuhodne slepý voči sebe samému. Sotva ktorý filozof 19. stor. napísal toľko banalít ako práve autor *Sveta ako vôle a predstvy*.

A. Schopenhauer patrí do svojej doby nielen svojimi hĺbkami a svojimi banalitami, patrí do nej i spôsobom usporiadania svojich myšlienok. Je systematickom, tvorcom veľkého systému, i keď zreteľne vidno, že proti svojej vôli. Prirodzenou formou jeho prejavu je aforizmus, krátka úvaha — *Parerga a Paralipomena* — drobnosti a doplnky. Nedá sa skryť, že do systému sa nútil, a keďže jeho myšlienka sama na systém nestačila, vytvára ho aranžovaním, kolážou fragmentov najpodivnejšieho pôvodu. Spolu so záľubou v bizarných detailoch ho táto vášeň k filozofickým kolážam, v ktorých sa fragmenty z *Kritiky čistého rozumu* stretávajú s úryvkami zo staroidických textov, robí takmer predchodcom „postmodernizmu“. I Schopenhauer svojou myšlienkou často prezentuje zoskupeniami citátov, variáciami, refermuláciami a často aj deformáciami myšlienok iných. Tento ideový parazitizmus sa mu často vyčítal, dnes však, v dobe „postmodernizmu“, v dobe, ktorá toleruje kleptomany, pokiaľ sa orientujú na idey, je predsa len Schopenhauerovo narábanie cudzími myšlienkami starosvet-sky poctivé.

Posledná tretina 19. stor. je vrcholom Schopenhauerovej slávy. Stáva sa najčítanejším filozofom, jedným z najvplyvnejších. Vplyv a pochopenie nie vždy idú paralelne, a ani u Schopenhauera sa nedá rozhodnúť, či získanie publika znamenalo zároveň i získanie chápevého publika. Nepochybne však tento fenomén populárnosti Schopenhauerových myšlienok je jedným z najtypickejších symptómov doby. Rešpekt si získava skôr u umelcov než u filozofov. Čítajú ho viac básnici, spisovatelia, hudobníci než gnozeológovia či ontológovia. I to svedčí o tom, že priťahoval viac víziou sveta než jeho pojmovou interpretáciou, viac tým, čo jeho teória naznačovala, než tým, čo znamenala a označovala. Predsa však umelecká kultúra poslednej tretiny 19. stor. a prvej tretiny 20. stor. sa nedá pochopiť bez sledovania rôznych rezonancií Schopenhauerových myšlienok. Silné stopy zanecháva i vo filozofii tohto obdobia a jeho vplyv zasahuje tak rozdielných mysliteľov, ako boli F. Nietzsche a L. Wittgenstein. A vracajú sa k nemu i niektorí predstavitelia Frankfurskej školy, predovšetkým M. Horkheimer.

Aktuálnosť Schopenhauerových myšlienok má mnoho dôvodov. Niektoré z nich sú viazané na špecifické podoby sociálno-politických procesov v súčasných západných spoločnostiach. Možno je tu však predsa len i mnoho iného. Tento „enfant terrible“ novovekej filozofie kládol otázky, ktoré sa dnes už nikto neodvažuje obísť, i keď nevie, ako na ne odpovedať. Schopenhauer sám na zložité otázky zmyslu ľudskej existencie dával jednoduché odpovede. Učíme sa však oddeľovať otázky od odpovedí.

František Novosaď